

УДК 316.614

**ОСОБЛИВОСТІ НАСНАЖЕННЯ ЯК ПРАКТИКИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ
КОМБАТАНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ****Кривоконь Н. І.**

У публікації висвітлено особливості наснаження як психосоціальної практики для ресоціалізації учасників бойових дій з обмеженими фізичними можливостями. На основі аналізу й систематизації отриманого автором досвіду психологічного супроводу комбатантів представлено основні концептуальні положення, що характеризують емоційну, когнітивну та поведінкову складові процесу наснаження. Зокрема, описується зміст переживань як чинника розвитку нерівноважних емоційних станів людей з фізичними обмеженнями, визначається роль цінностей та підкреслюється складність їх вибору при осмисленні життєвої ситуації після інвалідизації, наголошується на важливості активності для успішної ресоціалізації комбатантів з фізичними обмеженнями.

Ключові слова: наснаження, психосоціальні практики, ресоціалізація комбатантів, люди з обмеженими фізичними можливостями.

The publication highlights the empowerment features as psychosocial practice for re-socialization of combatants with disabilities. Basic conceptual positions that characterize the emotional, cognitive and behavioral components of empowerment are presented based on the analysis and systematization of the authors' experience in psychological support of combatants. In particular, the article describes the contents of experiences as a factor of equilibrium of emotional states of people with disabilities, defines the role of values and emphasizes the complexity of their choice for understanding the situation in life after disability, stresses the importance of the activity for the successful re-socialization of combatants with disabilities.

Keywords: empowerment, psychosocial practice for resocialization of combatants, people with disabilities.

В публикации освещены особенности эмпауэрмента как психосоциальной практики для ресоциализации участников боевых действий с ограниченными физическими возможностями. На основе анализа и систематизации полученного автором опыта психологического сопровождения комбатантов представлены основные концептуальные положения, характеризующие эмоциональную, когнитивную и поведенческую составляющие процесса эмпауэрмента. В частности, описывается содержание переживаний как фактора развития неравновесных эмоциональных состояний людей с физическими ограничениями; определяется роль ценностей и подчеркивается сложность их выбора при осмыслении жизненной ситуации после инвалидизации, отмечается важность активности для успешной ресоциализации комбатантов с физическими ограничениями.

Ключевые слова: эмпауэрмент, психосоциальные практики, ресоциализация комбатантов, люди с ограниченными физическими возможностями.

Постановка проблеми. Актуальність проблематики, пов'язаної з практиками психосоціальної підтримки комбатантів в Україні, зумовлюється передусім наявністю у нашому суспільстві значної частки осіб, що брали участь у бойових діях (як за радянських часів, так і в сучасних умовах проведення антитерористичної операції). Більшість із тих, хто повернувся, отримали певний військовий, бойовий, часто пов'язаний зі втратами, сильним емоційним та фізичним напруженням, стресогенний досвід, що тією чи іншою мірою залишає свій відбиток на особистості в цілому та може проявлятися в нерівноважних емоційних станах, розвиткові посттравматичних стресових розладів, а також певних особливостях поведінки людини в соціумі.

Якщо ж комбатант отримав тяжкі поранення, його проблематика значно посилюється через нашарування та накопичення специфічних завдань, що постають перед ним внаслідок порушення фізичного здоров'я, обмеження рухової активності, можливої втрати працездатності, зниження рівня прибутків, ускладнення підтримки попередніх соціальних зв'язків тощо.

Забезпечення належних умов функціонування, відновлення спроможності налагодження повноцінного життя та подальшого особистісного розвитку комбатантів з обмеженими фізичними можливостями наразі є важливим завданням та певним громадянським викликом і зобов'язанням як для представників різних видів допомагаючих професій – медиків, реабілітологів, соціальних працівників, психологів, педагогів та ін., так і для всього нашого суспільства в цілому. З іншого боку, унікальний досвід психосоціальної й медико-психологічної підтримки та реабілітації, який напрацьовують сьогодні вищезначені фахівці при роботі з людьми, що повернулися з АТО (включаючи тих, хто мають функціональні обмеження), обов'язково має фіксуватися, узагальнюватися та транслюватися для розвитку теоретико-праксеологічних основ відповідних галузей суспільних наук.

Відтак, особливого практичного та наукового значення набувають доробки, спрямовані на пошук прийнятних способів інтеграції та вирішення психосоціальної проблематики учасників бойових дій, які мають фізичні обмеження.

Наразі увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників усе частіше привертають питання впливу участі у бойових діях на особистість комбатантів, формування в них певних рис, установок, поведінкових проявів [наприклад, 6, 8, 11]. Особливе місце посідають роботи, присвячені психології посттравматичного стресу та посттравматичних стресових розладів [11, 14], воєнних травматичних неврозів [6], копінг-стратегій, долаючої поведінки, життєстійкості тощо в контексті реабілітації, відновлення та інтеграції в суспільство людей, що повернулися з війни [8], зокрема і в сучасній Україні [приміром, 13].

Однак, аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про недостатню розробленість тематики, що пов'язана з обґрунтуванням та розробкою прикладних засад психосоціальної допомоги комбатантам, що живуть з інвалідністю.

В даній публікації маємо на меті висловити певні думки стосовно концептуальних положень та особливостей наснаження як практики ресоціалізації учасників бойових дій, що мають функціональні обмеження. Зауважимо, що дані міркування базуються на узагальненні отриманого нами упродовж серпня 2015 – травня 2017 рр. досвіду психологічного супроводу близько ста комбатантів, котрі відновлювалися після складних операцій і поранень (переважно внаслідок ампутації кінцівок) у Центрі психосоматичної реабілітації ветеранів

АТО у складі ТОВ «Інститут прикладної кріології» (м. Харків).

Виклад основного матеріалу дослідження. У соціально-психологічній науці для позначення комплексу заходів, що сприятимуть успішному поверненню до мирного життя учасників бойових дій, прийнято використовувати термін «реабілітація». Згідно Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (ст.1) [1] під даним терміном розуміють «систему медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення».

На наш погляд, даний правовий термін не досить точно відтворює зміст того всеохоплюючого соціально-психологічного та індивідуального процесу, що відбувається в житті. Адже людина з обмеженнями не просто відновлює чи компенсує ті чи інші свої функції, вона свідомо навчається жити по-новому, сприймати себе інакшого, намагається змінювати власні звички, поведінку, потрапляючи в раніше непритаманні для себе ситуації розвитку, переосмислюючи усталені установки, цінності, зв'язки, визначаючи нові цілі, опановуючи нові види діяльності, тобто формує абсолютно новий соціальний досвід. Подібний процес радше може бути позначений терміном «вторинна соціалізація», «ресоціалізація».

Досить різносторонньо ресоціалізація охарактеризована в роботі Т. І. Сили [10], де авторка, підкреслюючи міждисциплінарний контекст поняття, серед психологічних його змістовних характеристик наводить наступні: процес вторинного входження індивіда в соціальне середовище; набуття нової соціальної ідентичності чи закріплення досягнутої раніше в нових соціальних умовах реконструкції реальності; відновлення раніше порушених якостей особистості, необхідних їй для повноцінної життєдіяльності в суспільстві; ціннісна переорієнтація, формування механізму соціально-позитивного цілеутворення, відпрацювання в особистості міцних стереотипів соціально-позитивної поведінки; один із аспектів реабілітації, що характеризується поверненням чи зміцненням соціальних зв'язків, усуненням проявів суспільної дезадаптації [10, с. 385].

Розділяючи описану вище позицію, зазначимо, що для нас ресоціалізація передусім означає соціальне «оновлення» особистості, котра «вибудовує» нові відносини з соціумом. І успішність цих взаємовідносин залежить не лише від досягнення змін на рівні самої особистості, її ціннісно-сислової сфери, можливостей та бажання відновлення й інтеграції, але й від прагнення найближчого оточення та самого суспільства в цілому прийняти дану особистість як повноцінного свого члена та забезпечити умови для її подальшого розвитку й функціонування.

Відтак, якщо розглядати процеси реабілітації в такому «розширеному», соціально-психологічному тлумаченні, то особливого значення набувають так звані «інститути соціалізації», де і відбувається повторна соціалізація, формування нового соціального досвіду людини з функціональними обмеженнями, отриманими внаслідок участі у воєнних діях: лікарні, шпиталі, психологічні, реабілітаційні центри, осередки протезування, відповідні громадські організації, спілки, трудові колективи тощо, і, звичайно ж, сім'ї та

родини, коло друзів, побратимів й однодумців. Взаємодія з кожним із цих «інститутів» має свою специфіку, емоційне забарвлення, насичена різними видами діяльності, спілкування, в них відбувається як цілеспрямований, так і стихійний вплив на особистість пораненого комбатанта, що, в сумі, і сприяє формуванню в нього нових навичок, умінь, знань, ставлень, установок, цінностей, оцінок, очікувань, домагань, досвіду в цілому.

Ресоціалізація може охоплювати чимало видів діяльності і відбуватися у різноманітних сферах існування. Своєрідним підґрунтям і середовищем для ресоціалізації комбатанта виступає і психологічна допомога, позаяк завдяки їй люди з фізичними обмеженнями намагаються зрозуміти, що відбулося та відбувається з ними, розібратися з власними проблемами та завданнями, віднайти відповіді на багато екзистенційних та буденних запитань, отримати поради для вибудовування нових стосунків, зміни/коригування поведінки тощо.

Ми вважаємо, що процес створення нової соціально-психологічної реальності внаслідок подібної взаємодії комбатанта з психологами може бути позначений терміном «соціально-психологічні практики». В свою чергу, означені практики зумовлюють розвиток специфічного соціально-психологічного простору особистості, її самосвідомості, що і уможливорює успішну ресоціалізацію.

Варто відмітити, що поняття психологічних практик нині досить активно дискутується в науковій літературі. Воно розглядається як «синтетичний продукт злиття зовнішніх обставин, ситуаційних змінних, соціальних шансів та особистісних очікувань, диспозицій, схильностей, навичок» [12, с. 31], «дієвий інструмент діалогу з оточенням, побудови оновленої ідентичності, структурації життєвих подій» [12, с. 45]; як «різноманітні впорядковані сукупності навичок доцільної діяльності (практичної майстерності), котрі в той же час розкривають людині можливості відбутися в тій чи іншій соціальній якості» [4, с. 22] та ін..

Не можна не погодитися з образним висловлюванням Т. М. Титаренко, що «практики безупинно тчуть тканину нашого життя» [12, с. 11]. В контексті ж нашої публікації важливим є те, що в практиках акумулюються знання, вміння, правила поведінки, колективні норми, які засвоюються особистістю щоденно і непомітно. А особистісний простір комбатанта з обмеженнями є такою системою, яка інтегрує означені психологічні та комунікативні практики, певні зовнішні впливи у свідому цілеспрямовану життєдіяльність конкретної особистості за нових для неї умов існування.

В якості основної ідеї для запровадженої нами соціально-психологічної практики в ході роботи з комбатантами, які мають фізичні обмеження, була використана стратегія наснаження.

Наснаження (дослівний переклад від англ. терміну «empowerment»: утворений від «empower» – уповноважувати, давати можливість та «ment» – суфікс для утворення іменника зі значенням «процес, поняття, дія») розглядається нами як термін, який позначає багатовимірний соціально-психологічний процес, що допомагає людині набути здатності контролювати власне життя, актуалізувавши певні ресурси, «силу», «енергію». У своїх попередніх роботах ми неодноразово вказували, що, як життєва стратегія, наснаження уможливорює досягнення особистістю та групою позитивних змін в життєвих ситуаціях різної складності [7, с. 73].

Оскільки наснаження спрямоване на активізацію внутрішніх ресурсів людини, на побудову реалістичного бажання змін, а також акцентує увагу не на обмеженнях, а на сприятливих можливостях і налагодженні взаємодії із соціально значущими іншими (хто виступає елементами конкретного соціально-психологічного простору особистості в ході реалізації тієї чи іншої практики), то очевидним є його значення і для ресоціалізації особистості, адже в контексті наснаження розвиток базується на самостійних рішеннях та діях відповідно до усвідомлених бажань і потреб, з одного боку, а з іншого, – відповідно до соціальних норм і запитів соціуму.

Практика наснаження передбачає певний не директивний вплив на особистість, що має на меті досягнення бажаних змін на емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях. Зокрема, на рівні емоцій повинні з'явитися відчуття впевненості у своїх силах, насиченість енергією, певне піднесення, натхнення. На когнітивному рівні, має відбутися переоцінка можливостей, сформувався позитивне, конвергентне мислення, розкритися мисленнєвий потенціал, проявитись аналітичні здібності тощо. Поведінкова сфера наснаженої особистості має характеризуватися активністю, прагненням реалізації цілей та планів і конкретними діями, налагодженням взаємодії з іншими, побудовою нових стосунків, пошуком однодумців та ін. Усі окреслені зміни тією чи іншою мірою розвиваються у переважної більшості клієнтів в процесі практики наснаження. Однак, зміст проблематики, що опрацьовується в кожному з конкретних випадків (на індивідуальному чи груповому рівнях), суттєво відрізняється.

Зважаючи на регламентований обсяг статті, спробуємо дуже стисло зосередити увагу на тих важливих положеннях, котрі вирізняють досвід наснаження комбатантів з фізичними обмеженнями як специфічної групи клієнтів психосоціального супроводу.

Доведено, що людина, яка має досвід участі у бойових діях, повертаючись у мирне життя, певний час відчуває труднощі адаптації внаслідок так званої «кризи ідентичності» як втрати цілісності сприйняття себе та своєї соціальної ролі. Це пояснюється тим, що так звані «закони війни» докорінно відрізняються від мирних принципів існування. Як зазначають автори [9, 13] (і це знаходить підтвердження в нашому досвіді), колишнім комбатантам часто бувають притаманні так звані «нерівноважні» стани, котрі актуалізуються в особливих умовах життєдіяльності та, за певних обставин, зумовлюють виникнення прикордонних і патологічних розладів. Хочемо наголосити, що ці стани можуть передувати розвиткові більш глибоких психічних порушень, таких як, наприклад, посттравматичні стресові розлади.

За Прохоровим О. О., в основі нерівноважного стану знаходиться порушення рівноваги з умовами зовнішнього, предметного та соціального середовища, послаблення адаптаційних механізмів суб'єкта і, відповідно, зниження адекватності поведінки аж до повної дезорганізації [9, с.15]. Тобто відбувається «прорив» адаптаційного бар'єру, злам динамічних стереотипів, може виникнути психологічна дезадаптація, душевна криза. З іншого боку, саме нерівноважні стани, на думку цього автора є тією ланкою, що передує новоутворенням в структурі особистості, зумовлюючи виникнення останніх.

У буденному житті нерівноважні стани можуть виникати внаслідок розриву звичної системи відносин, втрати значимих цінностей, неможливістю досягнення поставлених цілей, втратами тощо. Усе це супроводжується негативними емоційними переживаннями, з якими самостійно людині дуже складно справлятися. Саме складність емоційних переживань

комбатантів з фізичними обмеженнями і зумовлює специфіку застосування практики наснаження.

За Л.С. Виготським, поняття переживання передбачає наявність предмета (часто пов'язаного з певними подіями) та відношення до нього [5, с. 256]. Переживання як одиниця психічної реальності виникає у відповідь на подію, що його викликала. Стосовно комбатантів з обмеженими можливостями основу формування комплексу емоцій, що призводять до переважання нерівноважних станів, передусім складає переживання травмуючого досвіду (участі у бойових діях, поранення, операції, ампутації тощо), з одного боку, а з іншого, – проблеми самосприймання внаслідок зміни тілесного стану, необхідності формування нової ідентичності, а також переживання болю (зокрема й фантомного). На перших етапах важливо спонукати людину до вираження переживання у формі слів, образів, малюнків, специфічних рухів, звуків тощо. У подальшому для відновлення цілісності психічної реальності комбатанта можуть використовуватися специфічні засоби інтелектуальної діяльності з пошуку та/або відновлення смислу життя.

Варто відмітити, що травмуючі переживання змінюють логіку індивідуального життя людини з обмеженнями, відтворюючи самі себе, зберігаючи свій предмет тривалий час, вони часто непадконтрольні вольовим зусиллям, та оцінюються як такі, що забирають силу, енергію, виснажують. Проте, не дивлячись на те, який аспект переживання є домінуючим (часовий, просторовий, енергетичний, інформаційно-когнітивний), даний стан завжди передбачає необхідність «вирішення завдання на видобуток смислу, ...особливу роботу з перебудови психологічного світу, спрямовану на встановлення смислової відповідності між свідомістю та буттям» [3, с. 125]. Тому така складова переживання як ставлення до травмуючих подій великою мірою зумовлена системою цінностей, котра у людей, що повернулися з війни, ревізується та оновлюється.

Особливе місце при роботі з комбатантами, що мають фізичні обмеження, посідає визначення місця тілесного та душевного болю в системі переживань. Науковцями встановлено, що больова поведінка пацієнтів залежить не лише від характеру інтенсивності болю, але й, значною мірою, визначається особливостями особистості, її установками, різноманітними психологічними та соціокультурними чинниками, приміром, ставленням оточуючих. За Г.С. Абрамовою основними функціями болю є: виявлення меж власного фізичного та психічного світу (найчастіше у формі терпіння); усвідомлення необхідності переструктурування свого внутрішнього простору чи динамізації психічного життя; повідомлення людині про існування інших реальностей, не тотожних її фізичному і психічному світу [2, с. 84]. Відтак, важливим завданням психолога виступає допомога у формуванні прийнятних моделей переживання болю. Практика наснаження передбачає розвиток у комбатантів так званого «ресурсного» стану шляхом самовідновлення й опанування різноманітними тілесно орієнтованими техніками, дихальними вправами, роботу з соціальними установками, що включає формування реалістичних уявлень про наслідки обмеження, а також про особливості налагодження взаємодії з соціумом. Причому, йдеться не лише про адаптацію самої людини з обмеженнями до життя в конкретних суспільних умовах, але й про моделі зміни суспільної свідомості по відношенню до цих людей і створення належних умов для їх повноцінного функціонування.

Як вже зазначалося, не менш важливим напрямом наснажуючої практики для

комбатантів з фізичними обмеженнями виступає робота з їх мотиваційно-ціннісною системою, позаяк саме через цінності відбувається формування ставлення до власних проблем в межах переживань, здійснюється «видобуток смислу» травмуючих подій, чиниться вплив на самооцінку, розвивається суб'єктність особистості, що виступає запорукою подальшого прояву її активності.

Варто відмітити, що цінності самі по собі наснажують. Йдеться про такі їх важливі функції як регуляція поведінки, цілепокладання та оцінювання. Цінності виступають основою для вибору суб'єктом цілей, засобів, результатів та умов діяльності та інших видів соціальної активності. Також цінності представляють собою структурні елементи суб'єктивного сенсу соціальної дії. Завдяки цінностям фіксується перспектива життєдіяльності, що уможливорює орієнтацію на досягнення визначених особистістю змін і рішень. Крім того, ціннісні орієнтації виступають критеріями вибору та оцінки особистістю своїх дій, оцінки інших людей та життєвих подій.

У контексті практики наснаження комбатантів з фізичними обмеженнями реалізація даних функцій цінностей дозволяє вирішувати наступні завдання: пошук смислу травмуючих подій на власному життєвому шляху; визначення пріоритетних цілей життєконструювання; усвідомлення потенційних особистісних ресурсів та їх мобілізація, мотивація змін; переживання невідповідності цінностей «війни» і «миру»; підвищення самооцінки; активізація життєвої позиції тощо. Такими, що найбільше опрацьовувалися нами під час роботи, були цінності, пов'язані із світоглядними уявленнями (про життя, смерть, Бога, справедливість, силу й слабкість, біль, сенс існування та ін.), громадянським суспільством (законність, правочинність, місце людини з обмеженнями в громаді, українському суспільстві та у світі в цілому), характером людських взаємин (любов, дружба, сім'я, діти, побратими), а також деякі індивідуальні цінності (активність, відповідальність, кар'єра, заняття спортом, життєстійкість тощо).

Ще одна важлива складова процесу наснаження – активізація життєвої позиції, дієвість, безпосередні дії з реалізації планів і цілей, спроможність через досягнення результату. Для людей з проблемами фізичного здоров'я у вітчизняних реаліях поведінковий рівень наснаження завжди викликає утруднення вже зважаючи хоча б на непристосованість соціального середовища до особливих потреб цих людей. Тим не менше, практика наснаження комбатантів з фізичними обмеженнями передбачає розвиток у них відповідних умінь і навичок розгалуженої комунікації, орієнтації та пересування у громадських місцях, транспорті, пошуку та адекватного сприйняття підтримки, прагнення об'єднання людей у певні спільноти, організації, опанування способами активізації соціального капіталу місцевої громади, цінування кожного з маленьких кроків чи здобутків, фіксування нехай незначних зрушень і змін. Власне кажучи, наш досвід психологічного супроводу засвідчив успіх подібної активізації поведінки в тих випадках, коли комбатант був достатньо вмотивованим та отримував належну підтримку з боку сім'ї, фахівців, однодумців. Виявом поведінкової успішності стали створення та/або укріплення сімей, народження в них дітей, участь у «Іграх патріотів» чи інших спортивних змаганнях, працевлаштування, відкриття власного бізнесу тощо.

Ми вважаємо, що найкращим результатом роботи психолога, що використовує практику наснаження є опанування особистістю навиками самонаснаження, яке «запускає»

або відновлює розвиток, вдосконалення, актуалізує прагнення людини до позитивних змін.

Висновки. Основною метою запровадженої нами практики наснаження було сприяння ресоціалізації комбатантам (зокрема тим, що живуть з інвалідністю). В ході цієї роботи були вирішені завдання: ослаблення травмуючого досвіду, робота з переживаннями, формування знань про нерівноважні стани, їх прояви та наслідки; розвиток навичок самопізнання та самодіагностики; усвідомлення, озвучення та самоаналіз існуючої проблематики; концептуалізація й аналіз життєвих цінностей, виділення важливих цілей і завдань життєконструювання; усвідомлення причин труднощів чи проблем; прийняття себе нового (зміненого); пошук, позначення і мобілізація ресурсів (внутрішніх і зовнішніх) для вирішення завдань; формування навичок ефективного спілкування та взаємодії з оточенням; допомога у формуванні нових життєвих цілей та стратегій, активізація життєвої позиції та ін..

В ході нашої практичної роботи як раніше з учасниками бойових дій в Афганістані, так і тепер з учасниками АТО, було встановлено, що наснаження та самонаснаження, як стан і процес, базова ідея, що визначає зміст відповідної соціально-психологічної практики, дозволяє формувати позитивний досвід особистості в ході вирішення нею різного роду життєвих завдань, подолання скрутних ситуацій, пов'язаних з інвалідизацією, а, відтак, може розглядатися як життєва поведінкова стратегія для успішної ресоціалізації комбатантів, що живуть з фізичними обмеженнями.

Список літератури

1. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 2-3, ст.36. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
2. Абрамова Г. С. Психологическое консультирование: Теория и опыт: Учебн. пособие для студ. в. пед. уч. заведений. – М. : Изд.центр «Академия», 2000. – 240 с.
3. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 204 с.
4. Волков В. В., Хархордин О. В. Теория практик / Вадим Волков, Олег Хархордин. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге. – 298 с.
5. Выготский Л. С. Собрание сочинений : В 6 т. Т.2. Проблемы общей психологии / Под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1982. – 504 с.
6. Д-р Джудіт Герман Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знуцань у сім'ї до політичного терору. Переклад з англ. О. Лизак, О.Наконечна, О. Шлапак. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 416 с.
7. Кривоконь Н. І. Категорія наснаження: визначення змісту на основі різномірного аналізу / Н. І. Кривоконь // Соціальна психологія: Український науковий журнал. – №1-2 (51-52) – К., 2012. - С. 63 – 73.
8. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с. – (Справочник практического психолога).
9. Прохоров А. О. Психология неравновесных состояний. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 1998. – 152 с.
10. Сила Т. І. Міждисциплінарний зміст поняття «ресоціалізація» // Збірник наукових

праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. Т. XIII, част. 1. – К., 2011. – с.382-389.

11. Тарабарина Н. В. и др. Практическое руководство по психологии посттравматического стресса. Ч. 1. Теория и методы. – М. : Изд.-во «Когито-центр», 2007. – 208 с.

12. Титаренко Т. М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: монографія / Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2014. – 206 с.

13. Тополь О.В. Соціально-психологічна реабілітація учасників АТО // Вісник ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка. – № 124. – с. 230 – 233.

14. Hayes Steven & Spencer Smith. Get out of mind and into your life. – New Harbinger Publication, Inc., 2014. – 320 p.

References

1. Zakon Ukrayini «Pro rehabilitatsiyu Invalidiv v Ukrayini» (zi zminami ta dopovnenniyami) // Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini (VVR), 2006, N 2-3, st.36. – Rezhim dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>

2. Abramova G. S. Psihologicheskoe konsultirovanie: Teoriya i opyt: Uchebn. posobie dlya stud. vyssh. ped. uchebn. zavedeniy. – М. : Izd.tsentr «Akademiya», 2000. – 240 s.

3. Vasilyuk F. E. Psihologiya perezhivaniya (analiz preodoleniya kriticheskikh situatsiy). – М.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. – 204 s.

4. Volkov V. V., Harhordin O. V. Teoriya praktik / Vadim Volkov, Oleg Harhordin. – SPb.: Izdatelstvo Evropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge. – 298 s.

5. Vyigotskiy L. S. Sobranie pochineniy : V 6 t. T.2. Problemyi obschey psihologii / Pod red. V. V. Davyidova. – М. : Pedagogika, 1982. – 504 s.

6. D-r DzhudIt German Psihologichna travma ta shlyah do viduzhannya: naslidki nasilstva – vid znuschan u sim'yi do politichnogo terroru. Pereklad z angl. O. Lizak, O. Nakonechna, O. Shlapak. – Lviv : Vidavnistvo Starogo Leva, 2015. – 416 s.

7. Krivokon N. I. Kategoriya nasnazhennya: viznachennya zmistu na osnovi riznorivnovego anaiizu / N. I. Krivokon // Sotsialna psihologiya: Ukrayinskiy naukoviy zhurnal. – #1-2 (51-52) – К., 2012. - S. 63 – 73.

8. Malkina-Pyih I. G. Ekstremalnyie situatsii. – М.: Izd-vo Eksmo, 2005. – 960 s. – (Spravochnik prakticheskogo psihologa).

9. Prohorov A. O. Psihologiya neravnovesnyih sostoyaniy. – М. : Izd-vo «Institut psihologi RAN», 1998. – 152 s.

10. Sila T. I. Mizhdistsiplinarniy zmist ponyattya «resotsializatsiya» // Zbirnik naukovih prats Institutu psihologiyi Imeni G. S. Kostyuka NAPN Ukrayini / za red. S. D. Maksimenka. Т. XIII, chast. 1. – К., 2011. – с.382-389.

11. Tarabarina N. V. i dr. Prakticheskoe rukovodstvo po psihologii posttравmaticheskogo stressa. Ch. 1. Teoriya i metodyi. – М. : Izd.-vo «Kogito-tsentr», 2007. – 208 s.

12. Titarenko T. M. Psihologichni praktiki konstruyuvannya zhittya v umovah postmodernoyi sotsialnosti: monografiya / T. M. Titarenko, O. M. Kochubeynik, K. O. Cheremnih;

NAPN Ukraini, Institut sotsialnoyi ta politichnoyi psihologiyi. – K.: Milenium, 2014. – 206 s.

13. Topol O. V. Sotsialno-psihologichna rehabilitatsiya uchastnikiv antiteroristichnoyi operatsiyi // Visnik ChNPU imeni T. G. Shevchenka. – # 124. – s. 230 – 233.

Надійшла до редакції 27.07.2017
